

означає «велика література»: це література національна за своїм духом, тобто пронизана великою українською ідейністю, оптимістична, життєрадісна, самостверджувальна. У художньому плані традиціоналісти пропонують як «великий стиль» «національний реалізм» (І. Багряний – *Н. Л., Р. К.*), а також ґрунтовне засвоєння найважливіших творів-зразків світової літератури, філософсько-ідеологічна основа яких має стимулювати українську літературу, розкривати дух свого народу (О. Грицай – *Н. Л., Р. К.*). Отже, статті та виступи Івана Багряного, Уласа Самчука, Остапа Грицяя ідеологічно окреслювали велику літературу як таку, що займається націотворчістю.

Перспективи подальших розвідок. У подальших дослідженнях плануємо розглянути, як у художній практиці реалізувалася концепція «великої літератури».

Література

1. Багряний І. Думки про літературу. *МУР*. Збірник 1. Мюнхен; Карльсфельд, 1946. С. 25–36.
2. Грабович Г. У пошуках великої літератури. Гарвард, 1993. 55 с.
3. Грицай О. Мала чи велика література? *МУР*. Збірник 1. Мюнхен, Карльсфельд, 1946. С. 82–86.
4. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія. Київ: Либідь, 1997. 360 с.
5. Павличко С. Модернізм у контексті Мистецького українського руху. *Теорія літератури* / передм. М. Зубрицької. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 277–380.
6. Самчук У. Велика література. *МУР*. Збірник 1. Мюнхен; Карльсфельд, 1946. С. 40–51.

Мороз Л.

– кандидат філологічних наук, доцент, професор, завідувач кафедри іноземних мов Рівненського державного гуманітарного університету
УДК 821.161.1.09-14

РОЛЬОВА ЛІРИКА: ОПОВІДАЛЬНІСТЬ У ЛІРИЦІ Й КОНЦЕПЦІЯ Б. О. КОРМАНА

Статтю присвячено проблемі оповіді в ліричному тексті відповідно до концепції «системно-суб'єктних методів» Б. О. Кормана. Критичний аналіз охоплює основні поняття «теорії автора» в літературному тексті, виявляючи їх переваги й недоліки. Особлива увага звертається на питання оповідних ресурсів різних типів ліричного суб'єкта, представлених у концепції Б. О. Кормана.

Ключові слова: текст, поезія, жанр, рольова лірика, герой, свідомість.

Мороз Л.

– кандидат филологических наук, доцент, профессор, заведующий кафедрой иностранных языков Ровенского государственного гуманитарного университета

РОЛЕВАЯ ЛИРИКА: ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОСТЬ В ЛИРИКЕ И КОНЦЕПЦИЯ Б. А. КОРМАНА

Статья посвящена проблеме повествования в лирическом тексте в соответствии с концепцией «системно-субъектных методов» Б. А. Кормана.

В работе подвергаются критическому анализу центральные положения «теории автора» и выявляются их преимущества и недостатки. Особое внимание уделяется вопросу повествовательных ресурсов различных типов лирического субъекта, представленных в концепции Б. А. Кормана.

Ключевые слова: текст, поэзия, жанр, ролевая лирика, герой, сознание.

Moroz L.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Head of the Foreign Languages Department, Rivne State University of Humanities

ROLE LYRICS: NARRATIVE PERFORMANCE IN LYRICS AND B. A. KORMAN'S CONCEPT

The article is devoted to the problem of narration in the lyrical text in accordance with «systemic-subjective methods» by B. A. Korman. The work critically analyzes the central positions of «theory of the author» and reveals their advantages and disadvantages. Particular attention is paid to the question of the narrative resources of various types of the lyrical subject, presented in the concept of Boris A. Korman.

Key words: text, poetry, genre, role-playing lyric, hero, consciousness.

Постановка проблеми. Питання про повідь у ліриці порушується у працях багатьох дослідників, що вивчають специфіку зв'язків автора і героя у поетичних текстах. Проте застосування поняття нарації / розповіді до ліричного твору досі залишається актуальною проблемою. Складність її вирішення зумовлена родовими особливостями лірики, що відрізняють її від традиційних оповідних епічних жанрів.

Аналіз останніх досліджень. Б. А. Корман [7, 17], М. М. Бахтин [11], С. Н. Бройтман [10, 12] розглядають у зіставному аспекті особливості оповіді в поетичному тексті, вербалізації концепту оповідних ресурсів різних типів ліричного суб'єкта

Метою дослідження є визначення специфіки лірики як роду літератури, що полягає в увиразненні суб'єктивного начала, тобто виведення на передній план художнього твору оповіді від ліричного Я. Побутує думка, що «в ліриці першочерговим є вираз точки зору ліричного суб'єкта, зображення зовнішнього світу» [1, с. 26].

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення в якості основної одиниці ліричного тексту переживання і рефлексії суб'єкта на противагу динаміці змалювання подій в епічних жанрах призводить до закріплення за лірикою переважно описової структури, де оповідний план або повністю усунутий, або виявляється на межі взаємодії ліричного й епічного начал. Враховуючи саме таке розуміння сутності лірики, традиційний підхід до вивчення оповідних стратегій художнього тексту, як правило, стосується проблеми оповідання у творах епічного типу. Зрозуміло, така позиція обґрунтована, оскільки епос передбачає зміщення акцентів з особистих переживань оповідача на змалювання динаміки подій.

«Системно-суб'єктний метод» у вивченні лірики сприяє виявленню взаємозв'язку авторської свідомості і ліричної системи як єдності світоглядних та естетичних установок, що мають відносну стійкість упродовж усього творчого шляху поета [2, с. 183]. Сукупність усіх віршів,

кожен з яких характеризується конкретністю структурних елементів, допомагає створити цілісне уявлення про автора як носія концепції. Авторська свідомість, за Б. О. Корманом, становить єдину систему, що складається з певних суб'єктних форм вираження – «суб'єктів свідомості». Суб'єкт свідомості «об'єднує групу ліричних віршів», яка в якості елемента належить до ліричної системи [5, с. 11]. Такий підхід передбачає розгляд усієї творчості поета як єдності і взаємодії системи авторської свідомості і ліричної системи [11, с. 22]. В аспекті окресленої проблеми нам важливо зрозуміти, наскільки продуктивна ця концепція для виявлення й опису оповідних механізмів ліричного тексту.

Центральним поняттям теорії автора є категорія «точки зору», що позначає «зафіксований зв'язок між суб'єктом свідомості й об'єктом свідомості» [5, с. 43]. Зазначимо, що проблемі «точки зору», яка розуміється як головний композиційний елемент, присвячені роботи багатьох дослідників, що засвідчує її принципову роль у структурі художнього тексту. Головною заслугою Б. О. Кормана вважаємо детальний аналіз цієї категорії у стосунку до лірики. Описуючи специфічні ознаки «точки зору», вчений визначає чотири плани її вираження у тексті: прямооцінний, тимчасовий, просторовий і фразеологічний.

Ставлення суб'єкта до об'єкта стає джерелом формування параметрів художньої реальності, змодельованої у творі. Б. О. Корман зазначає, що прямооцінний план вираження – обов'язкова ознака «точки зору» в ліриці, оскільки через нього виявляється система ціннісно-смислових орієнтацій суб'єкта [7, с. 62]: «В одному випадку ... передаються уявлення про добро, норму; в іншому – про зло, антинорму».

Зауважимо, що можливість застосування цієї категорії під час розгляду ліричного тексту ставиться під сумнів концепцією С. Н. Бройтмана. Дослідник вважає, що «точка зору» «передбачає дистанціювання, відстань, несприйнятливості, просторово-смислову об'єктивацію», яку «лірика (особливо «чиста») часто не передбачає» [10, с. 15].

За С. Н. Бройтманом, у ліричному тексті спостерігаємо одночасне затвердження «несприйнятливості» та «нерозділеності» суб'єктів, що становить основу діалогічних відношень [12, с. 23]. Очевидно, що за межею діалогу не може виникнути сенс порозуміння, а ціннісні орієнтації естетичного дискурсу залишаються не виконаними. Але діалогізм, як це довів М. М. Бахтин [11, с. 129], насправді припускає можливість різних точок зору, переходу з однієї позиції бачення на іншу й утвердження її сенсової значущості для суб'єкта висловлювання. Саме категорія «точки зору» дозволяє виявляти сенсовий потенціал художнього тексту. Якщо суб'єкт репрезентує свій емоційний або інтелектуальний стан як відокремлений від себе, він переходить на позицію «іншого», передаючи йому повноваження констатації власних характеристик [9, с. 44].

Водночас не сприйняття «точки зору» як основи структурно-семантичної організації ліричного тексту призводить С. Н. Бройтмана до виявлення суттєвого недоліку корманівського методу, що виявляється у жорсткості та лінійності опису суб'єктної структури лірики. Науковець зазначає: основа «теорії автора» Б. О. Кормана – це «ставлення суб'єкта до об'єкта», і «ця об'єктність ... створює якусь прямолінійність та механічність підходу» [12, с. 22]. Адже «об'єктність» як принцип опису художнього світу стає вразливим місцем концепції, розробленої Б. О. Корманом, але основною причиною цього С. Н. Бройтман вважає не поняття «точки зору», а уявлення про авторську свідомість як систему, що впливає на цілісну суб'єктну організацію тексту. Особливо чітко це реалізується у пропонованих «системно-суб'єктних методах», у формах експресії авторської свідомості. Аналізуючи авторський задум на прикладі поезії М. О. Некрасова, Б. О. Корман створює розвинену типологію суб'єктних форм вираження авторської свідомості. Він визначає чотири типи представлення «концепірованого автора» (тобто автора як носія концепції твору) в ліриці: власне автор, автор-оповідач, ліричний герой і герой «рольової» лірики. В основі цієї типології – ступінь конкретизації ліричного суб'єкта. Якщо всю суб'єктну організацію лірики умовно розташувати між двома полярними кутами: автор (позиція найширшого узагальнення) і герой (позиція найвиразнішої конкретизації), то найбільш загальноспрямованим поглядом стає власне автор, а не ліричний герой.

Характеризуючи автора-оповідача, Б. О. Корман також висновує поняття об'єкта зображення. Він зазначає, що структурним підґрунтям тут стає розповідь про іншу людину. При цьому в поетичному тексті акцентуються риси того, «хто зображений, про кого розповідається» [10, с. 45], а суб'єкт зміщується на тло, на другорядний план. Індивідуальність оповідача проглядається не в автохарактеристиці, а в прийомах зображення іншого. У текстах цього типу просторова й тимчасова перспективи актуалізуються разом з прямою оцінкою об'єкта оповіді. У деяких випадках оповідач та описуваний ним персонаж знаходяться в одних просторово-часових координатах. Тут суб'єкт свідомості виконує роль конкретної особи. Іноді оповідач зображує героя, розмірковує про нього, але не висловлює конкретики: він тільки повідомляє. У таких віршах «тимчасова сумісність і просторове наближення мають умовний характер» [12, с. 12]. Крім того, як зазначає вчений, можлива ситуація, коли така умовність не омовлюється: оповідач виступає носієм «точки зору», позбавленої просторової і тимчасової визначеності.

Враховуючи відмінності об'єктів зображення, Б. О. Корман залишає на другому плані наповненість, що складає основу будь-якого оповідання. Фактично автор-оповідач у ліриці в межах цієї концепції стає подібним до оповідача у творах епічних жанрів. Суттєвою різницею між ними можна вважати обов'язковий вияв прямооцінної «точки зору». Розглядаючи вірші М. О. Некрасова «Трійка», «Весілля», «Школяр»,

дослідник справедливо вказує на взаємодію епічного і ліричного сюжетів. Наприклад, у вірші «Трійка» прямооцінні вербальні одиниці через послідовне використання впливають на розвиток ліричного сюжету, але події, про які розповідає оповідач, композиційно формують епічний характер твору. Оповідач впускає у власну свідомість голоси героїв своєї розповіді.

Отже, вірші, де суб'єктом стає автор-оповідач, за теорією Б. О. Кормана, визначаються як епічна лірика, тобто «двородове літературне явище, яке характеризується поєднанням ліричної формально-суб'єктної організації і домінантних просторових і тимчасових точок зору» [11, с. 54]. Констатація виявлених ліричних та епічних ознак сприяє встановленню нарративних механізмів у тексті, де наповненість характеризує зовнішню через відношення до суб'єкта реальність. Оповідна структура в цьому випадку притаманна тільки тим віршам, де оповідач або розповідач не є безпосередніми учасниками подій.

Не розмежовуючи ліричні й епічні події та концентруючи увагу на об'єкті зображення, Б. О. Корман теоретично спростовує прийоми оповіді у віршах, де суб'єктом визначений ліричний герой. Основною ознакою цієї форми авторської свідомості, згідно з концепцією дослідника, виявляється її подвійна природа: ліричний герой одночасно постає і як суб'єкт, і як об'єкт, на який спрямована прямооцінна точка зору, він – «і носій свідомості, і предмет зображення» [12, с. 4]. На перший план тут виводиться не те, до чого прямує ліричний герой, а його внутрішній стан, ставлення до зображуваного. Б. О. Корман зазначає, що в його зовнішності виявляється певна єдність психологічних якостей, цілісне осягнення яких можливе лише через вихід за межі конкретного твору і розгляд сукупності текстів певного циклу, тематичного комплексу, творчого періоду або всього корпусу віршів поета.

Концепція Б. О. Кормана за умови чіткого розуміння специфіки ліричного героя все-таки обмежує його можливості як суб'єкта, котрий діє, і фактично ігнорує ті випадки, коли ліричний герой розповідає про подію, безпосереднім учасником якої він був.

У ситуації, коли прямооцінна «точка зору», спрямована на переживання самого суб'єкта, співвідноситься з розповіддю про події, учасником яких він був чи є, реалізується тип розповіді, де нарративний акт здійснюється ліричним героєм. Зрозуміло, саморозкриття суб'єкта тут залишається на першому плані, але його емоційний стан безпосередньо зумовлений подіями попередньої історії. Відзначимо, що розповідь у таких віршах часто-густо лаконічна, стисла, в них повідомляється найсуттєвіше. Недолік концепції Б. О. Кормана в тому, що він не визначає оповідальну основу як важливий елемент текстів, хоча й аналізує в них зміну або чергування тимчасової перспективи. Так, в Некрасівському вірші «Я відвідав твоє кладовище ...» [2, с. 32–33] події, віддалені в часі від моменту висловлювання ліричного героя,

чергуються з його сповідальним голосом в актуальному моменті зображення. Тимчасова дистанція між суб'єктною та об'єктною характеристиками ліричного героя, що реалізується у процесі розповіді, переривається прямооцінними висловлюваннями, тобто розповідь про минуле заступають рефлексії суб'єкта.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у поглибленому вивченні аспекту оповідного потенціалу лірики. Досягненням цього методу слід визнати виділення в окремий тип автора-оповідача як суб'єкта, котрий організовує композицію ліричного тексту. Однак чітке закріплення наративних функцій саме за цією суб'єктною формою і застосування її для аналізу віршів переважно ліро-епічного характеру виявляють обмеженість Корманівської класифікації.

Література

1. Виноградов В. В. Избранные труды. Поэтика русской литературы. М., 1976; Гинзбург Л. Я. О лирике. М., 1997; Жирмунский В. М. Творчество Анны Ахматовой. Л., 1973; Максимов Д. Е. Русские поэты начала века. Л., 1986; Сильман Т. И. Заметки о лирике. Л., 1977.
2. Песков А. М. Лирика // Литературный энциклопедический словарь. М., 1987. С. 183.
3. О повествовании в эпических произведениях см.: Кожевникова Н. А. Типы повествования в русской литературе XIX–XX вв. М., 1994; Николина Н. А. Временная перспектива прозаического текста. М., 1990; Шмид В. Нарратология. М., 2003.
4. Бройтман С. Н. Русская лирика XIX – начала XX века в свете исторической поэтики. Субъектно-образная структура. М., 1997.
5. Корман Б. О. О целостности литературного произведения. *Известия АН СССР. Сер. лит. и яз.* 1977. Т. 36. № 6. С. 512.
6. Корман Б. О. Лирика Некрасова. Ижевск, 1978.
7. Корман Б. О. Целостность литературного произведения и экспериментальный словарь литературоведческих терминов. *Проблемы истории критики и поэтики реализма*. Куйбышев, 1981.
8. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. М., 1970; Лотман Ю. М. К структуре диалогического текста в поэмах Пушкина. Пушкин и его современники. *Ученые записки ЛГПИ им. Герцена*. Т. 434. Псков, 1970; Успенский Б. А. Поэтика композиции. СПб., 2000; Шмид В. Нарратология. Наиболее основательно концепция этой категории разработана и описана Б. А. Успенским. Ученый указывает, что «проблема точки зрения имеет непосредственное отношение к тем видам искусства, произведения которых... двуплановы, то есть имеют выражение и содержание (изображение и изображаемое)» (Успенский Б. А. Поэтика композиции. С. 10).
9. Корман Б. О. Целостность литературного произведения и экспериментальный словарь литературоведческих терминов. С. 51.
10. Бройтман С. Н. Русская лирика XIX – начала XX века в свете исторической поэтики. С. 26.
11. В работе «Автор и герой в эстетической деятельности» М. М. Бахтин указывает, что: «Лирическая форма привносится извне и выражает не отношение переживающей души к себе самой, но ценностное отношение к ней другого – как такового» (Бахтин М. М. *Собрание сочинений*: В 7 т. М., 2003. Т. 1. С. 229).
12. Бройтман С. Н. Русская лирика XIX – начала XX века в свете исторической поэтики. Субъектно-образная структура. Москва, 1997.